
I. ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

УДК 331.101.262

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ ДОСТУПНОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ: АНАЛІЗ І ПРОГНОЗ

**Л. І. Безтелесна, доктор економічних наук;
В. В. Лихацька**

Нині в Україні відбувається становлення постіндустріального суспільства. Основними цінностями його функціонування є активність безпосередня участь людей, які еволюціонують і хочуть генерувати нові знання та перетворювати їх в інновації. Важливість інновацій у контексті розвитку економіки зумовлена можливістю розв'язувати проблеми дефіциту капіталу та розширеного інвестування, а відтак, забезпечувати економічне зростання. Отже, головним завданням постіндустріального суспільства є створення можливостей для розвитку людини. Щоб людство розвивалось, необхідно створити людині умови для більш інтенсивного інвестування у споживання нею освітніх послуг, що вимагає забезпечення фінансової доступності здобуття вищої освіти.

Вивченню ролі та значення освіти як базової компоненти забезпечення людського розвитку присвячені праці Е. Лібанової, О. Грішнєвої, А. Колода, І. Курило, Л. Лісогор, Л. Ткаченко та ін.

І хоча провідними вітчизняними вченими досить ґрунтовно доведена важливість здобуття освіти у забезпеченні людського розвитку в умовах формування постіндустріального суспільства, проведена оцінка освітньої ди-

ференціації регіонів України, запропоновані напрями реформування системи освіти, проте питання забезпечення доступності вищої освіти, а тим більше фінансової, залишилися поза їх увагою [1, с. 178–196, 243–251].

Основним завданням даного дослідження є відображення існуючих методичних підходів до аналізу доступності здобуття вищої освіти в тому числі й фінансової у світі, а також проведення динамічного аналізу та побудови короткострокового прогнозу на основі експертних суджень щодо забезпечення фінансової доступності вищої освіти в Україні.

Багатоаспектний характер проблеми доступності вищої освіти зумовлює множинність трактувань цього поняття. Саме слово «доступність» пояснюється як можливість чогось для багатьох [2]. На основі аналізу літературних джерел трактування поняття «доступність вищої освіти» у загальному розумінні можна визначити як показано на рис.

Світовою спільнотою визнана важливість забезпечення доступності здобуття освіти в умовах функціонування сучасного суспільства. Свідченням цього є те, що міжнародними організаціями такими як ЮНЕСКО, ООН, здійснюється оцінювання доступності освіти

в тому числі й вищої, результати якого відображаються у доповідях і звітах, що публікуються цими організаціями. Варто зазначити, що 2004 р. ОЕСР був започаткований триріч-

ний проект «Рівність в освіті», що передбачав проведення порівняльного дослідження між країнами щодо доступності освіти протягом усього життя людини (табл. 1).

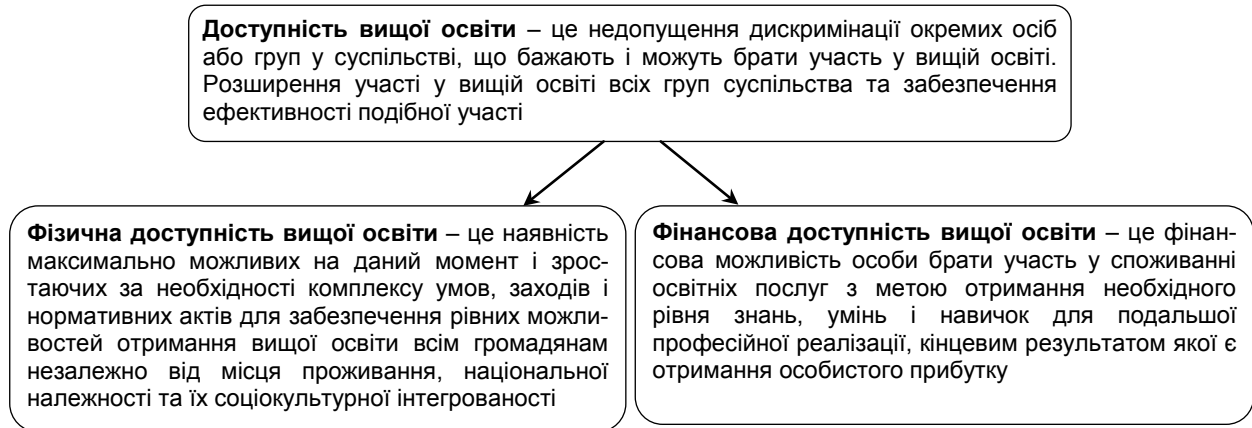

Рис. Доступність вищої освіти: суть і види

Таблиця 1

Міжнародні підходи до оцінювання доступності освіти

Організація	Критерії здобуття освіти	Показники, необхідні для розрахунку інтегрального індексу доступності освіти	Джерело інформації
ЮНЕСКО	Доступність освіти	- Відсоток дітей, які відвідують молодші класи початкової школи; - рівень грамотності дорослих; - відсоток учнів, які дійшли до п'ятого класу; - доступність освіти в залежності від статті	Доповідь про ситуацію з освітою у світі «Глобальний дайджест освіти»
ООН		- Державні витрати на освіту (відсоток від ВВП); - відсоток грамотності дорослого населення (віком від 15 років); - відсоток грамотності молоді (віком від 15 до 24 років)	Доповідь про розвиток людини
ОЕСР	Доступність вищої освіти	- Відсоток участі молоді у вищій освіті; - відсоток молоді, яка здобула освіту; - індекс соціальної рівності; - індекс гендерного паритету	Проект організації економічного співробітництва та розвитку «Рівність в освіті»
	Фінансова доступність вищої освіти	- витрати на освітню послугу у відсотках від платоспроможності; - загальні витрати на навчання у відсотках від платоспроможності; - чисті витрати у відсотках від платоспроможності; - чисті витрати з урахуванням податкових пільг у відсотках від платоспроможності; - реальні витрати (чисті витрати за вирахуванням сумарної підтримки у вигляді субсидій) у відсотках від платоспроможності; - реальні витрати з урахуванням податкових пільг у відсотках від платоспроможності	

У міжнародному масштабі питання визначення фінансової доступності вищої освіти найкраще розкрито у дослідженнях Інституту

освітньої політики. Власне, його дослідники розділяють поняття доступності вищої освіти і можливості її оплати, тобто фінансової дос-

тупності. При цьому вони подають методологію і результати двох рейтингів:

- за фінансовою доступністю вищої освіти;
- за доступністю вищої освіти.

Методологія проведення рейтингування країн за фінансовою доступністю вищої освіти базується на порівнянні «фінансових» бар'єрів у здобутті вищої освіти, пов'язаних не лише із затратами на неї, але й тими ресурсами, що визначають можливість оплатити ці затрати.

У міжнародній порівняльній статистиці основним критерієм «платоспроможності» є величина валового внутрішнього продукту (ВВП) на душу населення країни.

Зокрема, визначають співвідношення між витратами та «спроможністю оплатити» затрати на здобуття вищої освіти. При цьому існує декілька методичних підходів до обліку

фінансових витрат, що супроводжують процес здобуття вищої освіти. Базою для визначення фінансової доступності вищої освіти є плата за освітню послугу (навчання). До загальних фінансових витрат відносяться також затрати на книги та учбові матеріали, інші додаткові обов'язкові виплати; проживання та харчування. Проте варто зазначити, що затрати на здобуття освіти корегуються з урахуванням грантів, підтримки студентів через податкову систему (податкові пільги), а також позичок (кредитів на освіту).

Проведений динамічний аналіз рейтингів фінансової доступності вищої освіти та індексу людського розвитку дає право констатувати, що забезпечення високої фінансової доступності вищої освіти сприяє й розширенню можливостей розвитку людського потенціалу (табл. 2).

Таблиця 2

Рейтинг окремих країн світу за фінансовою доступністю вищої освіти та індексом людського розвитку

Країна	Рейтинг країн за фінансовою доступністю вищої освіти		Рейтинг країн за індексом людського розвитку	
	2005 р.	2010 р.	2005 р.	2010 р.
Австралія	12	13	17	2
Канада	11	9	5	8
Данія	–	4	14	19
Великобританія	14	11	15	26
Фінляндія	2	6	13	16
Франція	9	7	16	14
Німеччина	8	5	20	10
Японія	16	14	11	11
Латвія	–	8	48	44
Мексика	–	15	53	56
Нідерланди	3	6	12	7
Норвегія	–	1	1	1
Нова Зеландія	15	10	19	3
Швеція	1	5	6	9
США	13	12	10	4

В існуючих рейтингах забезпечення фінансової освіти немає України, що не дає можливості здійснювати міжнародний порівняльний аналіз із цієї проблематики.

Для оцінки фінансової доступності освіти в Україні ми провели соціологічне опитування, в ході якого було охоплено 50 студентів,

що навчаються за кошти бюджету та власні. Визначення фінансової доступної вищої освіти здійснювалося на основі зіставлення платоспроможності домогосподарства з витратами на придбання освітньої послуги, на здобуття вищої освіти (з урахуванням витрат на задоволення первинних потреб) та вищу освіту (з

урахуванням державної субсидії). Платоспроможність домогосподарства визначалася величиною середньомісячного доходу. Обробка зібраної інформації засвідчила, що для домогосподарств, у яких середньомісячні доходи нижчі або на рівні прожиткового мінімуму,

частка витрат на здобуття вищої освіти становить більше 50 %. Проте, якщо врахувати державну субсидію на здобуття вищої освіти, фінансова доступність освіти суттєво зростає. Адже, витрати на її здобуття з врахуванням субсидії скорочуються майже вдвічі (табл. 3).

Таблиця 3

Розподіл домогосподарств за фінансовою доступністю здобуття вищої освіти в Україні (за результатами соціологічного опитування студентів) у 2010 р.

Розподіл домогосподарств за рівнем середнього доходу, грн/міс	Кількість домогосподарств	Середньозважена вартість навчання, грн/міс.	Середні витрати студента на первинні потреби, грн/міс	Середній дохід домогосподарств, грн/міс.	Фінансова доступність вищої освіти		
					Частка витрат на освітню послугу у платоспроможності (доходах домогосподарств), %	Частка загальних витрат на здобуття вищої освіти в структурі платоспроможності, %	Частка витрат на вищу освіту (з урахуванням державної субсидії) до платоспроможності домогосподарства, %
<3000	9	871	685	2436	36	64	28
<4000	13		790	3143	28	53	25
<5000	12		903	4281	20	41	21
<6000	8		1218	5342	16	39	23
<7000	4		1450	6155	14	38	24
<8000	3		1457	7200	12	32	20
<9000	1		1500	8000	11	30	19

Отож, головним фактором у забезпеченні фінансової доступності вищої освіти в Україні є обсяги її державного фінансування, що реалізується за рахунок надання субсидії для виробників освітніх послуг. Якщо оцінити динаміку прийому студентів на початковий цикл за джерелами фінансування їх навчання впродовж останніх трьох навчальних років, то можна стверджувати, що найбільш фінансово доступною була вища освіта в Україні упродовж 2009–2010 н. р., адже частка державного замовлення становила 43,3 %, а найменш доступною 2010–2011 н. р. – 41,7 %, у 2008–2009 н. р. 42,6 % відповідно [4].

На основі існуючого розподілу студентів за джерелами фінансування при зарахуванні на початковий цикл навчання був побудований прогноз щодо їх контингенту за 2011–2012 н. р.

1. Прогнозований обсяг прийому студентів на 2011–2012 н. р. становитиме 299574 особи.

Він розрахований як добуток кількості випускників 2010–2011 н. р. на коефіцієнт вступу до ВНЗ. Останній прийнятий на рівні попереднього року.

2. Так, у разі позитивного варіанта припускається, що скорочення державного замовлення не відбудеться. Відтак, враховуючи існуючі тенденції, частка державного замовлення у 2011 р. становитиме 47,5 %

3. При усередненому варіанті державне замовлення скоротиться на 22,5 % (відповідно до рекомендації директора департаменту вищої освіти Міністерства освіти, науки, молоді та спорту Я. Болюбаша). Тоді частка державного замовлення в структурі фінансування вищої освіти становитиме близько 32,3 %.

4. У разі песимістичного варіанта припускається, що відбудеться скорочення державного замовлення в запланованому розмірі на 42 %, тобто 2011 р. його частка становитиме близько 24,2 %.

Реалізація будь-якого варіанта прогнозу, яким передбачено скорочення державного замовлення, призведе до зменшення фінансової доступності здобуття вищої освіти в Україні, а також згортання можливостей для розвитку людського потенціалу й подальшого становлення постіндустріального суспільства.

Таким чином, на основі наведеного вище аналізу та оцінок можна дійти до ряду висновків і пропозицій, а саме:

1. Оцінювання доступності вищої освіти перебуває в центрі уваги багатьох міжнародних організацій. Проте оцінювання фінансової доступності вищої освіти проводиться лише ОЕСР.

2. Зростання фінансової доступності вищої освіти забезпечує розширення можливостей розвитку людського потенціалу.

3. В Україні наразі не здійснюється моніторинг і оцінка фінансової доступності вищої освіти. Саме тому в статті вона була здійснена. Виявлено, що державне фінансування ВЗО суттєво розширює можливості студентів щодо здобуття вищої освіти, особливо тих, хто походять із домогосподарств з невисокими доходами.

4. Встановлено, що в Україні впродовж останніх трьох років обсяги державного фінансування вищої освіти суттєво не змінювалися, а тому можна констатувати, що й фінансова доступність вищої освіти лишалась

незмінною. На основі побудованого прогнозу доведено, що контингент студентів упродовж 2011–2012 н. р. скоротиться за рахунок демографічної складової, а в разі скорочення обсягу державного замовлення і за рахунок фінансової складової.

5. З метою вирішення проблеми розширення фінансової доступності вищої освіти в Україні доцільно впровадити альтернативні механізми фінансування навчання у ВНЗ, а також раціональне поєднання різних фінансових інструментів підтримки осіб, які здобувають вищу освіту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз : наукова монографія / Е. М. Лібанова. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 328 с.
2. Сергоманов П. А. Доступность высшего образования и развитие в юношеском возрасте / П. А. Сергоманов // Доступность высшего образования в России. – М., 2004. – С. 206.
3. Usher Alex. Global Higher Education Rankings: Affordability and Accessibility in Comparative Perspective / Usher Alex, Amy Cervenak. – Toronto : The Educational Policy Institute, 2005.
4. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2010/2011 навчального року. – К. : Інформ.-аналіт. Агентство, 2010. – С.13.

УДК 331.522.4:351.83(477)

СПОСОБИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

В. П. Антонюк, доктор економічних наук

Основним вектором суспільного розвитку на сучасному етапі є перехід до економіки знань, який успішно здійснюється розвиненими країнами. Україна не може стояти осторонь цих процесів, інакше вона ризикує втратити стратегічну перспективу власного розвитку.

У доповіді Світового банку пропонується схема переходу до економіки знань, у якій домінують чотири стратегічні елементи: адекватна економічна та інституційна система, сильна база для нарощування людського капіталу, динамічна інформаційна інфраструктура